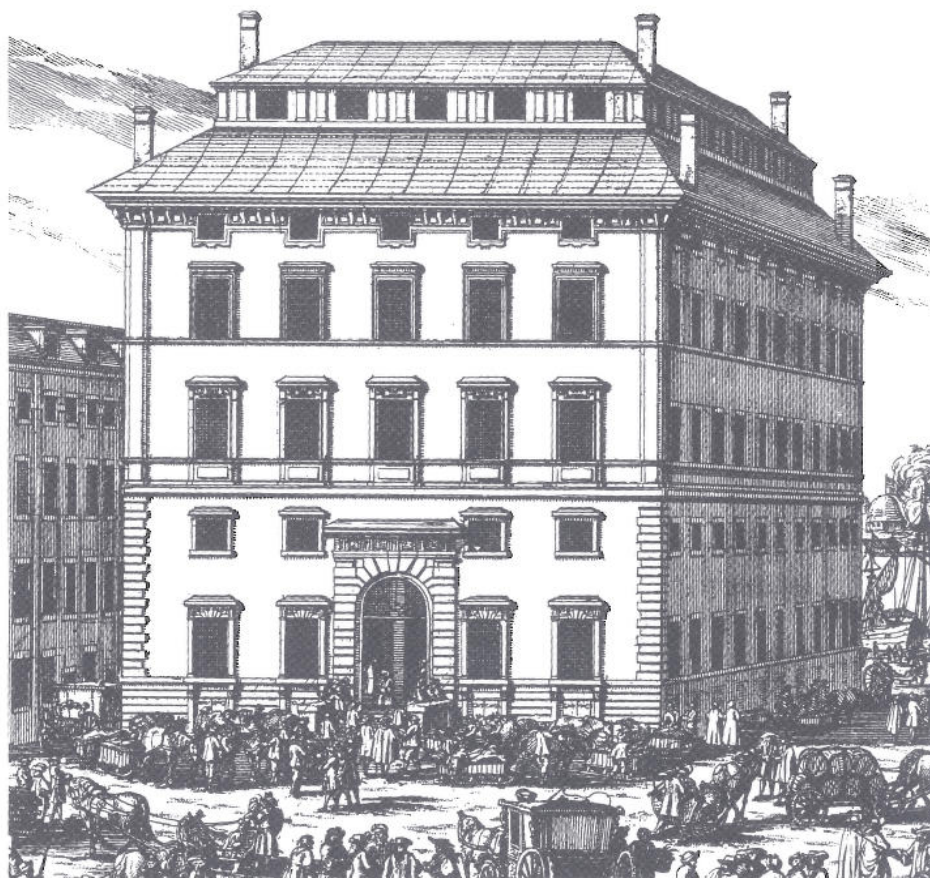

En ansenlig Beurse på Järntorget

I månadskiftet april-maj flyttade Statens fastighetsverk från Garnisonen till Södra Bancohuset i kvarteret Pluto vid Järntorget i Gamla stan.

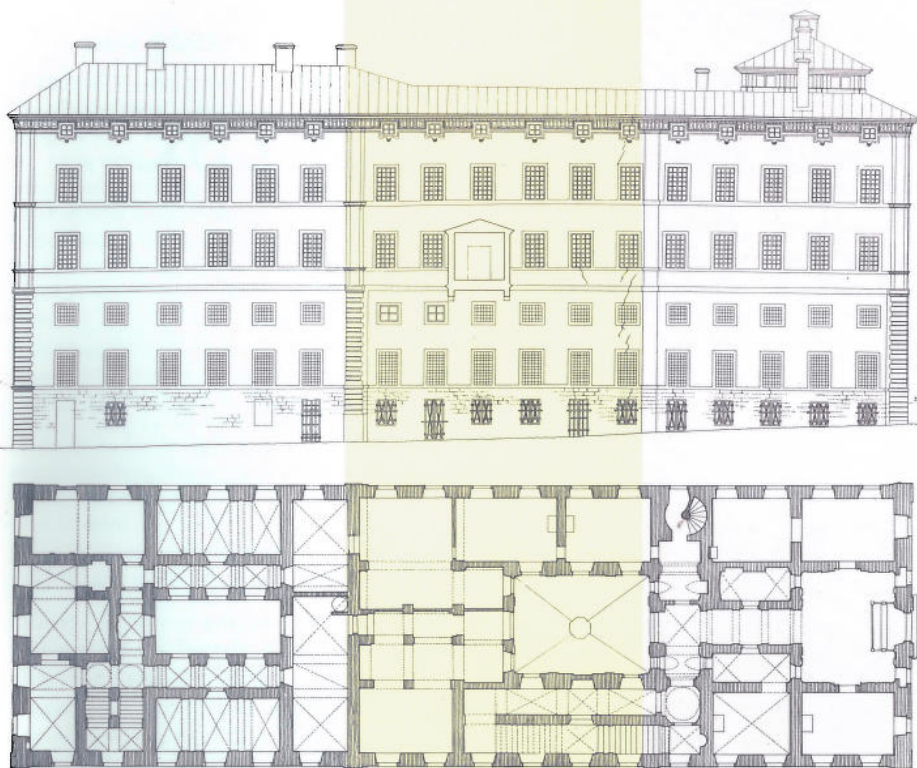
Namnet Järntorget är känt sedan 1489 och kommer av att torget var upplagsplats för det järn som skeppades över Stockholm. Vid Järntorget's östra sida ägde Stockholms stad sedan gammalt en tomt. På den nedre delen av tomten, mot Skeppsbron, stod stadens järnväg medan den övre delen upptogs av ett packhus. Huvuddelen av tomtens västra del, mot torget, var dock obebyggd. Packhuset var i dåligt skick och när

det dessutom behövdes en samlingsplats för stadens handlande, beslöt borgmästare och råd i maj 1661 att "till stadens heder och nödtorfft bygga en ansenlig Beurse på Järntorget, theruti Banco-, Packhus, Fracht- och Tolagscammar tillika kan begripas". Nicodemus Tessin den äldre (1615-81), som var stadsarkitekt, utarbetade ett förslag till en sådan byggnad.

Tessin som härstammade från Stralsund i Svenska Pommern var sin tids främste svenske arkitekt. Han ritade bland annat Drottningholms, Strömsholms och Salsta slott och medverkade även vid till-

komsten av Wrangelska och Oxenstiernska husen i Stockholm under slutet av 1640-talet.

Grundläggningsarbetena för börsbyggnaden påbörjades 1663 men avstannade sannolikt följande år. Det dröjde sedan till mitten av 1670-talet innan en byggnad kom att uppföras på platsen. Rikens Ständers Bank begärde då att staden skulle bygga ett bankhus eftersom banken var trångbodd i Axel Oxenstiernas hus vid Storkyrkobrinken där banken hyrt lokaler sedan den bildades 1668. Fastighetsdistrikt 1 – De kungliga slotten och monumenten har nu sina lokaler i detta hus.

Södra Bancohuset. Plan av bottenvåningen samt nordfasad. Uppmätning av Nils Blanck och Dag Melin 1911 för "Svensk Arkitektur". Rött markerar den ursprungliga byggnaden, gult Nicodemus Tessins tillbyggnad, blått Carl Hårlemans byggnad.

Tessin d ä:s hus

Tessin ritade ett tämligen litet hus som räckte för bankens behov. Exteriören utformades efter italienskt mönster med port- och fönsteromfattningar i huggen sandsten och försågs med ett säteritak.

Bankhuset fick, som ritningen visar, en nästan kvadratisk plan och uppfördes med källare, bottenvåning, en halvåning, en så kallad mezzanin, samt två fullvärdiga våningar. I bottenvåningens mittparti fanns entré och entréhall. Mezzaninen användes huvudsakligen till förvaring och på den översta våningen placerades bancofullmäktiges sessionssal vilket var det enda rum som utfördes med större ambition vad det gäller inredningen. Taket målades i grisaille vilket är en stuckimitation grått i grått och väggarna kläddes med skogstapeter. De övriga rummen hade kalkade väggar, gråmålade brädtak och brädgolv utom korridorerna som fick kalkstensgolv. Efter några år gipsades alla brädtak.

Den enda kommunikationen upp genom huset var en liten spiraltrap-

pa som fanns där hissen nu ligger. Denna begränsning var på grund av brandfaran en ständig källa till oro för bankofullmäktige. Efter fyra års byggtid kunde banken flytta in i sina nya lokaler 1680.

Tessin d y:s tillbyggnad

På 1690-talet ombads Nicodemus Tessin d y (1654–1728, son till den

äldre Tessin) att göra förslag till en tillbyggnad framför allt för att få bättre förbindelse genom huset. Att fullmäktige var orolig för brandfaran kan man förstå med hänsyn till de värden i bland annat plåtmynt och panter som förvarades i huset. Under 1690-talet hade Wrangelska och Rosenhaneska husen på Riddarholmen skadats av eldsvådor och i maj 1697 förstördes slottet Tre kronor av brand. Dessa påminnelser om alltings förgänglighet oroad säkert fullmäktige ytterligare. Tessin begärde ett lokalprogram för att få klarhet i vad banken önskade av sin tillbyggnad. Vid denna tid var Tessin fullt engagerad av arbetet med utformningen av det nya kungliga slottet och att fullborda sin egen bostad, det Tessinska palatset vid Slottsbacken.

Banken hade 1693 förvärvat fastigheten från staden. Då man bestämt sig för vad tillbyggnaden skulle omfatta – nämligen en ny och bredare trappa, utrymme för panter i källare, vind och i halvåningen hade tiderna radikalt förändrats. Sverige var i krig på kontinenten och fullmäktige ansåg det då nödvändigt att uppskjuta tillbyggnadsplanerna. Tillbyggnaden efter Tessins förslag kom inte till stånd förrän några år in på 1700-talet och var fullt färdig omkring 1710. Den bestod av två flyglar samt

Sessionssalen på våning tre trappor. Den nya inredningen har här, liksom huset i övrigt, utförts av Fastighetsverkets inredningsenhet genom Carita Kull.

Korridor i den Hårlemanska tillbyggnaden.

en tvärbyggnad så att en innergård skapades. Gården ägnades mycken omsorg med pilastrar och kapital. Den gård vi ser i dag är en våning högre än den Tessin d y skapade. På gården anlades även en brunn.

Denna byggnadskropp kom att ligga i gränzonen mellan fast sandås och utfyllnadsmassor vilket i alla tider utgjort ett stort problem för denna byggnad liksom för alla Gamla stans byggnader i liknande läge. Sprickor skulle snart uppträda i byggnaden och redan på

1720-talet började fullmäktige tala om en ny tillbyggnad dels på grund av utrymmesbrist dels som stöd för Tessin d y:s byggnad.

”Det håller” sade Hårleman

På 1730-talet hade man sådan brist på förvaringsutrymmen att man hyrde källare på annat håll vilket fullmäktige ansåg besvärande eftersom det möjliggjorde en bedöm-

ning av bankens soliditet. En tillbyggnad på den resterande tomten diskuterades liksom val av arkitekt. Det blev dåvarande hovintendenten Carl Hårleman (1700–1753) som fick uppdraget. Han var överintendenten Carl Gustaf Tessins (Nicodemus Tessin d y:s son) närmaste medarbetare och ansvarig för fullbordandet av det av Tessin d y ritade Kungliga slottet. Vid denna tid ritade Hårleman dessutom Svartsjö slott, och var sysselsatt med flera andra byggnadsprojekt.

Hårlemans uppdrag var begränsat till tre våningar i tomtens östra del där det stod ett packhus från 1603 som revs. Två stentavlor från huset sparades och finns inmurade i entrén från Skeppsbron. Längre och ingående diskuterades grundläggningen. Fullmäktige hade ju i tillbyggnaden sett problemen och så här nära vattnet var man noga med att hitta en god lösning. Pålar- nas form, längd och skoning var föremål för noggranna överväganden med flera experter. En kopia av

Arbetsrum i den Hårlemanska tillbyggnaden.

Hårlemans fasadritning finns bevarad, där vi kan indentifiera den stenkädda nedre delen av huset. Byggnadsarbetena igångsattes 1734. Då man uppfört murarna i tre våningar enligt ritningarna började fullmäktige fråga sig om det inte var lika bra att göra denna tillbyggnad lika hög som resten av huset. Hårleman kallades upp till fullmäktige och kunde ge besked att det skulle gå att lägga till de två huvudvåningarna plus vindsvåningen. Hårleman var en

tuff beslutsfattare. Möjligen kan man misstänka att han varit så förutseende att han tänkt sig en påbyggnad och redan från början planerat för denna.

Denna byggnad uppfördes således till samma höjd som den äldre byggnaden och med en likartad fasadutformning. Huset såg, när det var färdigt, nästan ut som vi ser det i dag. Trots att det är cirka 50 år mellan den första etappen och den sista och trots att tre arkitekter bidragit till utformningen, kan en oinvigd tro att huset är byggt i ett sammanhang. Både till exteriör och interiör är Södra Bancohuset, som blev byggnadsminnesmärke 1935, ett av stadens märkligaste kulturhistoriska och arkitekturhistoriska monument.

Norra Bancohuset

Bankens tillväxt fortsatte och 1772 förvärvade man det Alardiska huset i kvarteret Proserpina på norra sidan av Norra Bancogränd. Detta hus hade länge utgjort ett hot mot banken på grund av den brandfarliga verksamhet som försiggick där. Huset revs och en tvåvåningsbyggnad uppfördes efter ritningar av en av bankofullmäktiges ledamöter överintendenten Carl Johan Cronstedt. Huset, det så kallade Norra Bancohuset, tillbyggdes och påbyggdes 1816–1819 och omfattade därmed hela kvarteret. Då tillkom också den förbindelsegång som i andra våningen fortfarande föränsar byggnaderna. Staten sålde på 1980-talet Norra Bancohuset.

Banken fanns kvar i de båda husen till dess den kunde ta sin nya byggnad vid riksdagshuset i besittning 1905. Husen nyttjades sedan för olika statliga verksamheter. I Södra Bancohuset har bland andra Televerket, Medelhavsmuseet, Vattendomstolen, Generaltullstyrelsen, Stockholms lotsar och nu senast Stockholm Environment Institute haft sin verksamhet.

*Birgitta von Haslingen
Arkitekt civil byggnadsvård*